

Autor přitom obchází i vznik a existenci důležitých institucí, jejichž zamlčováním je zkreslován charakter celých období. Jestli se např. nezmní o existenci obchodních a živnostenských komor v 50. letech, jestli pomlčí o liberálnímu živnostenském řádu z roku 1859 a o řadě dalších liberálních opatření, která musila činit již Bachova vláda, není divu, že mu vychází charakteristika bachovského absolutismu téměř stejně jako charakteristika předbřeznového absolutistického režimu Metternichova.

Naproti tomu řada jeho poznatků a hodnocení není bez zajímavosti. Za všechny je možno uvést jeho výklad o působení Kübeckové v 50. letech, o vzniku jím inspirované říšské rady a o jeho převažujícím podílu na vytvoření systému, který byl nazýván jako bachovský, a Waltrův rozbor únorové a prosincové ústavy a jeho zjištění o rozhodujícím podílu Hanse von Perthalera na únorové ústavě z roku 1861, považované obecně za dílo Antona Schmerlinga. Dále je třeba vyzvednout autorovo objektivní hodnocení uherské a české politiky, jeho kritický postoj k nedemokratickým volebním řádům, ke společenskému zákonu z roku 1867 apod.

Na závěr nezbývá než opakovat, co ostatně již vyplývá z předchozího textu, že totiž Waltrova kniha není syntézou ústavních a správních dějin. Zabývá se pouze ústavními dějinami a z dějin správy jenom některými jejími složkami, případně některými instancemi. V některých případech se jedná o pouhý popis, který nejde za podstatou věci, sleduje spíše následky a nehledá příčiny. Autor nejde po problémech, nýbrž vypravuje v jediném chronologickém sledu a zejména v období po rakousko-uherském vyrovnání sklouzává někdy na pouhé dějiny jednotlivých vlád. Jeho výklad je vesměs izolován a je bez souvislosti s hospodářským a sociálním vývojem.

Hlavní význam práce spočívá ve zpracování ústavního vývoje v letech 1740–1867, neboť Friedrich Walter zde shrnul nejdůležitější výsledky, k nimž dospěl při vydávaní edice *Die österreichische Zentralverwaltung*, v níž toto období zpracoval. Přes uvedenou disproporci a přes jiné nedostatky musíme proto Waltrovi knihu uvítat.

J. Janák

Pierre Chaunu: *La Civilisation de l'Europe des Lumières*. Arthaud, Paris 1971. 668 stran, 239 fotogr. příloh, 8 barev. ilustr., 53 map a grafů.

Bohatě vypravený další svazek edice Velké civilizace přináší tentokrát civilizaci Evropy v době osvícenské z pera Pierra Chaunuho, který již osvědčil své schopnosti plásticky podat evropský vývoj ve svazku věnovaném civilizaci klasické Evropy. Dílo dokonale splňuje cíl edice: odpovídat na otázky, jež klade minulosti přítomnost, přinášet nové postřehy, odhalovat plně neuvědomované souvislosti a přitom být zároveň dilem čtivým a vysoce poutavým. Je pochopitelné, že od autora, známého svými monografiemi z hospodářských dějin, nejvíce zaujmou první kapitoly, věnované hlavním trendům hospodářského, sociálního a politického vývoje. Je třeba zdůraznit, že jde o typické dílo francouzské historické školy a hlavní pozornost je v díle vůbec věnována trendům; jen pro exemplifikaci se objevují zmínky o jednotlivcích, politické dějiny králů a bitev se vytratily téměř docela, zůstaly jen ty osoby a události, které hluboce ovlivnily společenský pohyb (např. porážka Turků u Vídně 1683, působení pruského krále Fridricha II. pro vzestup Pruska).

Kapitola „Prostor osvícenství“ líčí hutně vývoj od „malé Evropy“ kolem r. 1680 k „Evropě velké“ o sto let později. Autor se nepouští do diskuse o tom, kam až kdy Evropa sahala, ale vychází z názoru soudobých filozofů, literátů a cestovatelů a jejich představ o Evropě. Již Voltaire pokládal humanitu za charakteristický znak evropských národů. Srovnávání s Řeckem se stalo častým příměrem. Pro Montesquieua představovala Evropa pokrok, mimo ni se vše jevilo nehybné, barbarské. Je příznačné, že na rozdíl od předchozí epochy cesty filozofů, literátů a umělců se obrátily z jihu k severu, kam se přeneslo ohnisko pokroku. Např. Španělsko se stává předmětem posměchu; Montesquieu hranice Evropy nachází v habsburské monarchii, kde ho zaujala hornouherská báňská města, výstavba silnic k jadranským přístávům, kdežto Benátky ho odpuzovaly svým úpadkem mravů, v jižní Itálii již spatřoval exotickou zemi. Zato nadšení v něm vyvolávala Anglie se svou podnikavostí a názorovou tolerancí.

Velkou událostí této epochy byla reinkorporace Podunají, držení dosud tureckým impériem. Vůbec velká prostorová proměna osvícenské Evropy proběhla především

ve slovanském světě. Obě křesťanství — západní a východní — se dočasně sblížila ve 12. stol., jisté vzájemné propojení nastalo v 16. stol. za Ivana, v době Chancellora a anglické Moskevské společnosti, kdy byl vybudován také Archangelsk. V 17. stol. nastává nové oddizení Západu a autor neváhá obvinít katolické západní Slovany, že pomohli uvrhnout východní Slovany do izolace, máje na mysli především období „smuty“ počátkem 17. stol. a polskou politiku vůči Rusku. Rusko náleží tehdy jinému časoprostoru. Je to země neuzavřená, ve stálém pohybu, kde z lesního jádra na severu postupuje zemědělská kolonizace k jihu a východu. Obrovský prostor Ruska a částečně i Polska umožňuje sledovat vliv termické anomálie — malé glaciální éry 17. až 18. stol. — která posunula hranice zemědělství ze severských oblastí daleko na jih.

Pro demografický vývoj Evropy této doby je charakteristický rychlejší růst v okrajových oblastech — východním Německu. v habsburské monarchii v Uhrách, v rámci „mlhovinného“ polsko-litevského státu hlavně východně od Visly, v Rusku na Ukrajině, Uralu a Sibiři. V okrajových oblastech má ve stavebnictví převahu dříví, s čímž souvisí menší trvalost sídel a slabší zakořeněnost obyvatel, cesty jsou řídké a v bídném stavu. Východní armády tak mohou operovat na Západě, západní však nikoliv na Východě (Karel XII., Napoleon). V demografickém ohledu zaostává za východní Evropou především jižní Evropa, třebaže trvá její převaha v hustotě městských sídel i duchovní produkci.

Těžiskem Evropy je však Evropa západní, kterou autor vzhledem k její úloze nazývá někdy centrální nebo vzhledem k zalidnění „hustou“. V této epoše přirazuje k ní i východní Německo a západní části habsburské monarchie mimo Uhry, neboť prý působením osvěcených absolutních vládců přestaly být „okrajinou“. V centrální Evropě se vytvořily příznivé podmínky pro ekonomický vzestup (take off) vzrůstem hustoty osídlení, snížením reálných cen díky husté dopravní síti a blízkosti výrobců a odbytišť. Západ využívá těchto výhod a v období 1680—1800 zdvojnásobuje svoji populaci, podstatně zvyšuje důchod na hlavu a dosahuje velkých úspěchů v odstraňování analfabetismu. Rozdíl mezi „jádre“ Evropy a „okrajinami“ se tak ještě zvýraznilo. Prohloubily se však rozdíly i mezi Evropou a jinými civilizacemi — „třetím světem“. Evropský člověk více produkoval, více konzumoval masité stravy atd. Do jedné roviny řadí autor osvojování si nové půdy na jedné straně v Uhrách, v Prusku, na Ukrajině, v Sibiři, na druhé straně v Severní Americe. Evropa má rozhodující podíl na demografickém růstu obou Amerik, zahájena byla tak biologická evropeizace světa, která se zastavuje až v polovině tohoto století. V r. 1798 vydává Malthus svůj Essay, ale ten měl platnost spíše pro Čínu, která v té době trojnásobila počet svých obyvatel, takže od konce 18. stol. tam populační vývoj zaznamenal zpomalení a odliv. V Evropě však všechny Malthusovy předpoklady eliminuje revoluce v průmyslu a zemědělství.

Při posuzování rozdílnosti mezi evropským Západem a Východem (hranicí je mu spojnice Hamburk—Terst) nadhazuje Chaunu myšlenku, že existoval zásadní rozdíl i v poměru státu a obyvatel v obou oblastech. Na Západě byly tyto vztahy velmi těsné, působení státu bylo bezprostřední. Na Východě se mezi stát a poddané vsouvala vrchnost, junkeři, magnáti, velkostatkáři. Dělit Polsko znamenalo jen přerozdělit mezi tři cizí státy desítku tisíc panství; asimilovat Alsasko bylo naopak dílem dlouhodobým, které se zdařilo díky 150 letům soustředěného úsilí. Národní a státní hranice se na Západě vždy nekryly, ale tradiční hranice jevily velkou stabilitu. Také anexe Slezska Pruskem v letech 1740—1742 znamenala v životě lidí větší otřes než v r. 1772 první dělení Polska, které stejně vedlo jen stínovou existenci.

V mnohosti forem, v různosti hospodářských i politických systémů spatřuje však Chaunu přednost Evropy, klíč k jejímu prudkému vzestupu. Státem stanovený cíl — dohnat pokročilejší země — zajišťoval zvláště růst méně rozvinuté periferie.

Kapitoly věnované myšlenkovému vývoji, náboženství, proměnám estetického cítění, dějinám umění čerpají hlavně z druhé ruky a ač jsou přebohatě dokumentovány, nemohou říci mnoho nového ke známým skutečnostem. Pozornosti zaslouží mapové vyjádření hudebních okruhů J. S. Bacha a W. A. Mozarta nebo mapa významné výtvarné produkce, na níž jako nejintenzivnější oblast barokní tvorby vyniká komplex českých zemí, Rakouska, Bavor a dolního Porýní.

V práci zaujmou tedy našeho čtenáře pozoruhodné výsledky západních historiografií na úseku ekonomických, demografických a sociálních dějin, jimž se zejména ve Francii věnuje velká péče. Neunikne mu ovšem, že autor přes všechno zřehled a široký záběr utkvívá ve zcela idealistických představách o vývoji lidstva. Všechny

proměny v letech 1680–1780 jsou mu dílem působení myšlenek, které hýbaly lidmi a věcmi. Osvícenců bylo zprvu snad tisíc, ke konci již několik miliónů. Myšlení působí na proměnu věcí, nejdříve ovlivní vrcholky společnosti a proniká pak do hloubky. Při takovém výkladu působí ovšem celek značně nesystematicky a nesouvisle. Změny ve výrobě jsou projednávány až na dalším místě po politických změnách na mapě Evropy, demografickým vzestupu, pronikání osvícenské ideologie atd. Takový výklad umožňuje i jistý voluntarismus, jemuž se autor ani příliš nebrání a podle svých sympatií nebo antipatií uděluje své pochvaly nebo pohany (str. 185: „... Vítězství Fridricha II. jsou vítězstvími inteligence nad barbarstvím“; str. 177: „... Pozdější konstituce polského národního státu byla přijata po předchozí destrukci politického systému, odpovídajícího na Západě desátému století“).

Pochybností vzbuzuje i Chaunuho přílišné zvýraznění rozdlův v sociální a politické struktuře Západu a Východu, ve vztahu státu a jeho obyvatel stírání skutečnosti, že v obou zónách šlo o týž třídní vztah feudálů a poddaných. Vysvětlení větší váhy vrchnosti na Východě by bylo třeba hledat spíše v převaze robotního dvora, který tam určoval charakter poddanských poměrů, zatímco na Západě převládal rentovní systém. Nápadně francouzsky zaujaté hledisko projevuje autor na více místech. Zdůrazňuje např., že v letech 1663–1664 zachránily střední Evropu před tureckou záplavou francouzské pomocné sbory v bitvě u Sv. Gotthardu a odhodlaná obrana Benátek. Méně však podtrhuje skutečnost, že právě francouzská politika nejvíce napomáhala v pozdějších letech udržovat nad střední Evropou turecké nebezpečí a zajistila tureckému impériu další existenci na Balkáně.

Českým zemím věnoval Chaunu poměrně značnou pozornost zejména v souvislosti s demografickým růstem (znal práce L. Kárníkové a P. Horské), s hospodářským vzestupem v rámci habsburské monarchie i s barokní uměleckou produkcí (E. Denis, V. Tapié). Čechy dokonce nazval „pevným bodem“ vedle Branibor v této nestabilní části Evropy. (Jak ale nevzpomenout na plán dělení země české koruny a dokonce oddělení některých českých krajů, plánovaný Francií a jejími spojenci v letech 1740 až 1745.)

Práce napsaná s velkou erudicí a se strhujícím nadšením přináší mnoho zajímavých pohledů a přes všechny výhrady můžeme s autorem souhlasit, že také pro naši přítomnost odkaz osvícenství je jedním z nejvýznamnějších, třebaže jeho představy o možnostech spojení maxima růstu s maximem svobody přijímáme dnes již s jistou dávkou skepsy.

M. Šmerda

Endre Arató, *Kelet-Európa története a 19. század első felében* (Dějiny východní Evropy v 1. polovině 19. století). Akadémiai Kiadó (Akademické nakladatelství), Budapest 1971, 598 stran.

Akademik Endre Arató dovršil svou bohatou výzkumnou činnost na poli studia východoevropských dějin grandiózně pojatou syntézou dějin východní Evropy v první polovině 19. století. Své dílo rozdělil do osmi rozsáhlých kapitol, v nichž zachytil: 1. společenskohospodářské poměry od konce 18. do poloviny 19. stol.; 2. systém národnostního útlaku ve východní Evropě; 3. jazykové kulturní hnutí východoevropských národů; 4. národně osvobozené hnutí v Rakousku, Rusku a Prusku; 5. vliv zahraniční politiky na národně osvobozený boj balkánských národů; 6. carské Rusko pod vládou Alexandra I. a Mikuláše I.; 7. buržoazní revoluce let 1848–1849 a boje za národní nezávislost; 8. problémy osvobození poddaných a agrárních reforem.

Toto prolínání různých společenských otázek, patrně z výstavby Aratóvy práce, odpovídá do značné míry nerovnoměrnostem východoevropského vývoje, který při své spletitosti opravdu jen těžko umožňuje plynule návazný výklad společenskohospodářských, národně politických a kulturních jevů. Kniha přirozeně obráží také dosavadní zpracovanost východoevropské problematiky především v maďarské vědě, jež věnovala značnou pozornost např. otázkám osvobození poddaných (srov. knihu Emila Niederhausera *A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában*, Budapest 1962) a národnostní otázky v Uhrách (viz dvousvazkovou monografii Endre Arató *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1848*, Budapest 1960), jakož i jazykové kulturnímu vývoji (tento termín velmi připomíná i pojetí našeho zesnulého akademika Wollmana o jazykové literárním obrození u Slovanů), jemuž věnovali svou pozornost